

Az ifjúsági klubmozgalom társadalomtörténeti vázlata

I. Bevezetés - problémák és hipotézisek

Mindaz, amit ma több-kevesebb egyetértéssel ifjúsági klubmozgalomnak nevezünk, 25-30 éves múltira tekint vissza; akkor is, ha a klubformának komoly művelődéstörténeti előzményei voltak. E szűk három évtized alatt változatos utat bejárván, a legkülönbözőbb vélemények, politikai és szakmai megfontolások kereszttüzében ért el mai, válságos állapotába. A kezdetektől a hetvenes évek közepéig a klubmozgalmat dinamikus fejlődés jellemezte. Ezt mutatják az alábbi számok:¹

1964	200
1967	1500
1970	2200
1973	3000

E fejlődés alatt többféle klubfogalom és ennek megfelelő funkció próbálta felülről meghatározni a klubok céljait, feladatait. Az elmúlt években kb. 3500 ifjúsági klubot összesítettek tanácsai statisztikák. Ebből a művelődési otthoni fenntartásban² működők száma 1983-ban 2323 volt. Valós működésüket, számukat illetően azonban teljesen tájékozatlanok vagyunk. Az elmúlt évek tapasztalatai és adatai azt mutatják, hogy erősen csökkent a klubélet, a klubba járás és klubvezetés presztízse – válságba került a mozgalom. Ezt jelzi az a tény is, hogy 1978-1983 között 2918-ról 2323-ra, tehát *öt év alatt 595-tel – 20,4%-kal!* – csökkent az ifjúsági klubok száma. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ugyanezen időszak alatt a *klubtagok* száma *24,9%-kal (!)* lett kevesebb – a válság ténye nyilvánvaló (1. és 2. tábla).

Nem lehet véletlen, hogy az utóbbi években erősödött föl a klubmozgalom körüli vita: fórumok, országos táborok, tv-vita résztvevői foglalkoztak az érezhetően egyre merevebb klubmozgalommal.³ A válság legkézenfekvőbb bizonyítékát – miszerint az említett öt év alatt a klubok száma ötödével, a klubtagok száma negyedével csökkent –, nemcsak az irányítás, hanem gyakran maguk a klubvezetők is az egyéni érdektelenséggel magyarázzák, megfélemlítve arról, hogy ez már csak okozat. Az ifjúsági klubmozgalom története tehát azt a kérdést veti föl, hogy melyek voltak azok a tényezők és társadalmi erők, amelyek meghatározták pályáját, és mai válság-állapotát okozták?

A lehetséges válasz – hipotézisem szerint – két szálú. Az egyik a *fiatalok* – mint társadalmi csoport – helyzetében, méginkább *helyzetváltozásában* keresendő. Emögött az a „fejlődési” ív húzódik meg, amely egyrészt a korábbi homogén ifjúsági csoport „széttöredezését”, átrétegződését, differenciálódását; másrészt az ezekkel együttjáró társadalmi-egyéni – legfőképp egzisztenciális problémák halmazát jelenti. Mindezek együttes hatása kevésbé a klub, int inkább a problémák megoldása – vagy megoldhatatlansága miatt a devianciák – felé kényszeríti a fiatalot.

A másik szál magának a *klubmozgalomnak* a változása, mely az *intézményesülést* foglalja magába. Ez a folyamat szinte a kezdetektől végig kíséri a klubmozgalmat, a hetvenes évek elejétől azonban deklaráltan – dokumentumokba foglalva – is megnyilvánul. Az ezzel járó bürokratikus és paternalista ifjúságpolitika szintén taszító erőként hatott a potenciális klubba járókra.

Fontos megjegyezni, hogy e két szál időben és tartalomban is rendkívül szorosan összefonódva vált, válhatott ilyen hatásúvá. Mindez pedig *beleágyazódott* abba a *társadalmi folyamatba*, amely az 1956 utáni gyors konszolidációtól a 68-as reformelképzeléseken és kudarcain át a 80-as évek társadalmi válságáig, s az ismét jelentkező reformszándékig tart. Nem lehet tehát külön klubbörténetet írni, mert a legjelentéktelenebbnek tűnő klubmozgalmi eseménynek – ha közvetetten is – pontos társadalomtörténeti alapja van.

II. A klubmozgalom történetéből

Mielőtt a kezdetekről szólnánk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a klubmozgalom művelődéstörténeti előzményeit, melyekre dolgozatom elején utaltam. Helyesen látta meg Földiák András,⁴ hogy a klubot újszerű formának minősítők nem vesznek tudomást azokról a körökről, egyesületekről, amelyeknek bizonyos típusa – a 48-as függetlenségi körök – még a XIX. század utolsó évtizedeiben alapítottak. A két világháború közti években szinte valamennyi társadalmi rétegnek, korosztálynak és felekezetnek megvolt a maga társköre, amely a családi kötelékeken túl a tágabb közösséghez való kapcsolódást biztosította. Sokszínű volt tehát az a paletta, amelyen egymás mellett működtek a szakszervezetek munkásotthonai, kulturális csoportjai és tornaklubjai, a falusi iparos, gazda- és olvasókörök, és a városi úri és polgári kaszinók. Ez a sokszínűség a II. világháború utáni szabadművelődésben újra kivirágzott, de 1949-től az ismert politikai okok miatt ez a folyamat megszakadt, hogy lényegük egy évtized múltán ismét megjelenhessen a társadalmi nyilvánosságban.⁵

A kezdeti évek eredménye tehát az, hogy az 1956 utáni fellélegzésben újra létrejöhett a magyar társadalom egy régóta ismert társas-közösségi formája – a klub, amelyben egyre inkább az ifjúság kezdte magát legjobban érezni. Az ezekben rejlő lehetőségeket felismerve 1962-ben megjelent az első irányelv, amely csírája lett a később kiterjedő irányításnak. 1964-es határozatával pedig színre lépett a KISZ, amely ettől kezdve markáns irányítója lett a klubok életének. Az ifjúsági klub bekerült a társadalom látószögébe, s ez megindította extenzív fejlődését.

Az 1965-1971 közötti éveket összegezve először is a gyors számszerű növekedést kell konstatálnunk. Az ugrásszerű mennyiségi fejlődés – amely a KISZ határozott bekapcsolódásával járt, – sokat kompenzált a népművelés ismeretterjesztő programjainak csökkenő látogatottságán. Földiák és Diósi is hivatkozik arra,⁶ hogy ebben az időszakban kb. 10%-kal csökkent az ismeretterjesztő előadások és nyelvtanfolyamok látogatóinak száma, a műsoros etéké 30%-kal, az akadémiáké pedig 75%-kal. A néhol zuhanásszerű csökkenést a népművelés a különféle általános – később egyre inkább csak ifjúsági – klubokban szervezett programokkal tudta ellensúlyozni. Így számára létérdek volt a klubok fenntartása, működése.

A mennyiségi növekedést azonban erős központosító, irányító törekvések kísérték. Ennek „legsikerültebb” eredménye a kiválasztottakat nevelő klubvezető-képzés és a klubtanácsok mellett kétségtelenül a Kiváló-pályázat, hiszen jellegénél fogva ez tudott legnagyobb hatást kifejteni. A 60-as évek végére a klubmozgalom elért arra a holtpontra, amelyet Csepeli és Lengyel az ifjúsági klub paradoxonának nevez: az informalitás és formalitás mezsgyéjén való lét.⁷ S amint majd láthatjuk: a következő évtized elején már át is billen.

Az ifjúsági klubmozgalom 1973-ra a társadalom figyelmek középpontjába kerülve teljesen elismertté vált, ám egyúttal „kivívta” magának saját korlátait is. Némileg hasonló a helyzet az 1966 utáni felfutáshoz. Ahogyan akkor a Kiváló-pályázat hatására (is) szaporodtak a klubok, úgy 1976-ig most is ez történt. Minisztertanácsi határozat nyomán ugyanis nagyszabású fejlesztési kampány indult, melyhez központi alapot is létesítettek. 1973 őszén pályázatot írtak ki klubok létesítésére, illetve mostoha körülmények között működő klubok berendezésének korszerűsítésére,⁸ tehát klubhelyiségekre.

Az eddigiekből is látható: a 70-es évek első felében a klubot kétféleképpen értelmezték. A különböző dokumentumok hatására rendkívül felerősödött a helyiség-értelmezés. Nem véletlen ez, hiszen ez volt mérhető a fenntartók, de gyakran a fiatalok számára is. Ezeken az években szinte minden ifjúsági parlamenten téma volt a klub, követeléseként és ígéretként. A létrehozott helyiség utána már gyakran adott helyet – sokszor épp a fiatalok rovására – a munkahely vagy lakóhely más rendezvényeinek, reprezentatív eseményeinek. Ez a felfogás eredményezte, hogy a klub művelődési intézményként jelenhessen meg, hiszen – mostanra bizonyítottan – teljes mértékben megfelelt a művelődési otthon formai jegyeinek.

A másik fogalom a *művelődési-nevelési szintér*, amely hasonló erősséggel élt az előbbi értelmezéssel együtt, de a művelődés és nevelés fogalmakat váltakozva – mintegy szinonimaként – használták. Ennek volt eredménye az 1973-ban induló módszervásár sorozat. Ha ugyanis a klub „helyi művelődési forma” és „nevelési eszköz”; és a „klubélet még nagyon messze van az elérhető legjobb szinttől... s nem a tevékenységi formák gyarapodása, új módszerek bevezetése... jelent változatosságot bennük”,⁹ nos, akkor a klubmozgalom problémái szakmai-módszertani problémák. ezek kiküszöbölése pedig megoldja a mozgalom helyzetét is.

A 70-es évek vége nem hozott lényeges változást. 1979-hez két momentum kapcsolódik. Egyrészt elindul a klubok és klubtagok számának rohamos csökkenése. Közvetlen magyarázatként elég elolvasni a folyamatosan újjáalakuló országos klubtanács évenkénti felhívásait. Végletesen a KISZ-akcióprogramhoz kötődő formális elvárásai semmilyen vonzerőt nem jelenthettek a klubok számára. A felmerült problémák azonban még mindig módszertani jellegűnek minősülnek, melyekre a klubvezető-képzés színvonalának emelésében látják a megoldást.

Az ifjúsági klubmozgalom válságát ugyan többen vitatták és vitatják, ám a tény egyértelmű: az 1978-83 közötti meredek csökkenés. (Talán ezért szüntette meg a művelődési statisztika 1984-től az ifjúsági klub feltüntetését? Mert ami nincs, az nem lehet probléma.) Ez eredményezte végül, hogy 1984-ben először(!) a KISZ KB, majd pedig az Országos Ifjúsági Klubtanács rendezett országos vitatábort a klubmozgalom egyre feszítőbb problémáinak feltárására. Mindkét találkozón részletesen vázolták a mozgalom elé tornyosuló gátakat, s a második találkozón határozott igény és ígéret volt a változtatásra. 1984-re már a klubmozgalom kompromisszumokra hajló képviselői is új létfeltételeket – autonóm és demokratikus klubéletet – követeltek. Az irányítás ígérete egy új, a mozgalom számára megfelelő irányelv volt. Bár a klubmozgalom helyzete nem egyszerűen irányelven múlik, hanem a valódi társadalmi mozgástér lehetőségén; a változtatás szándéka mégis új perspektívákat sejtet.

Az irányítás 1986-ban váratlan megoldással(?) élt. Mivel az OTSH-t és az ÁIB-t megszüntették ill. összevonták, az ÁIB – több más rendeletével együtt – 1986. január 1-től hatályon kívül helyezte 1977-es irányelveit. A döntés felemás helyzetet eredményezett. Formailag a klubmozgalom visszaállt az 1972 előtti, ún. szabályozatlan állapotába. Ez alapján a klub nem más, mint *egy* a létező kiscsoportos formák között. A látszat azonban csalóka, hiszen tartalmilag lényegesen más helyzet alakult ki. A klubmozgalom áttörte ugyan az adminisztratív gátakat, de az életét közvetve és közvetlenül meghatározó társadalmi és intézményi környezet nem változott. A hosszú évek alatt megerősödött teljesítményelvárás, a megkövült helyiség és művelődési-nevelési szintér értelmezés maradandó károkat okozott.

Milyen összegzést tehetünk e történeti áttekintés végén? Úgy vélem, pontosan kirajzolódik a klubmozgalom fokozódó intézményesülése: a formális elemek dominánssá válása az informális szemben, a spontán mozgások voluntarista átszelődése. A kezdeti öntevékenységet jól használta ki a KISZ, amely 1964-től erőltetett fejlesztő politikájával gyors gyarapodást eredményezett. De ezzel egyidőben kezdte el irányító törekvéseit érvényesíteni, amelyhez az 1966-ban induló Kiváló-pályázat jó eszköz volt. Bár a klubmozgalom virágkora is az ezt követő évekre tehető, a fokozódó egységesítő és ellenőrző törekvések 1972-ben sikerrel jártak, melyet 1977 csak visszhangozni tudott. Az irányelvek kemény határok és feltételek közé szorították a klubmozgalmat. Ez ellen a fiatalok csak egy módon tiltakozhattak: otthagyták a klubokat. Az eredmény ismert.

III. Társadalomtörténeti vázlat

Gondolatmenetünk lényeges pontjához értünk, hiszen számos, mindeddig nyitott kérdés vár válaszra. Legelső kérdésünk az, hogy milyen társadalmi helyzet tette lehetővé az ifjúsági klubmozgalom létrejöttét és fejlődését? további kérdéseinkre már – feltehetően – összetettebb és bonyolultabb válaszok születnek. Azt kérdezzük ugyanis: milyen erők terelték az adott útra a klubmozgalmat? Milyen belső és külső tényezők kényszerítették(?) az irányítást akkori döntéseire? Mennyiben határozta ezeket meg az aktuális politikai szándék? S végül: ezek feltételezett hatására hogyan változtatott alakot az ifjúság mindenkori közösségi-kulturális törekvése?

Láthatjuk: külön-külön is alapos elemzést igénylő kérdések. Ezért itt nem vállalkozhatom többre, mint ezen összefüggések rövid vázlatát megfogalmazva a klubmozgalom társadalmi alapjairól pillanatképet alkotni.

1. A hatvanas évek

*„Nem akarok állni, ha futnak a percek,
nem akarok állni, ha fordul a föld”
(Bródy János)*

Szükséges rögtön előrebocsátanom: minden korszakhatár szükségszerűen mechanikus, ezért kissé hamis. Az adott történet ugyanis soha nem a megjelölt évszámmal, hanem mindig korábban kezdődik. S ha a lazább megfogalmazású korszakjelölés rugalmas értelmezést enged, élnünk is kell vele, mert a klubmozgalom születésének is korábbi gyökerei vannak.

Mára már közhely, hogy az alapfeltétel a szocialista demokrácia fejlődése volt. Az 1956 utáni politika a józan felismerés és a kényszerű taktika nyomán társadalmi konszolidációt indított el. Ebben a folyamatban „létrejön tehát egy olyan társadalmi mozgás-szerveződés, amely a személyiségnek ’kedves’ szocializációs formák (szabadon választott és személyes kapcsolatokat lehetővé tévő kiscsoportok és mozgalmak) létrehozásán munkálkodik.”¹⁰ ez csak egy új érték elfogadásával történhetett meg. Az ötvenes évek totális osztársadalmi gondolkodásába kevéssé fért bele a csoportérdek, s végletesen tagadott volt az egyéni érdek. A hatvanas évek egyik nagy jelensége a csoportérdek legitimálása, sőt közösségként való eltúlzott minősítése, és megjelenik a javuló anyagi léttel összefüggésben – de nagy viták közepette – az egyéni érdek is. (Gondoljunk csak a háromszakasos életmód-vitára. 1960: családi ház – közösségi otthon?; 1961: „frizsider-szocializmus”; 1963: népesedési vita, avagy „kicsi vagy kocsi”?)

A társadalmi makró-folyamattal párhuzamosan jelent meg a másik ösztönző és formáló erő: a beat. A megjelenő általános érvényű csoportértékhez ez adta azt a specifikus minőséget, amely a fiatalság számára életmódot és gondolkodásmódot meghatározóvá vált. Dinamizmusa, a konvenciók felrúgása, harsány, eleven öltözködési és viselkedési mintái, sajátos együttlét-formája felerősítette az eddig lappangó generációs különbségeket. A hetvenes évek közepén „elvetődött az egységes ifjúsági kultúra lehetősége, amely az első szakaszban az öltözködése, hajviseletre, mindennapi magatartásra és a zenére terjedt, később kiszélesedett más művészeti ágakra, és a különböző országokban különböző jellegű kapcsolatban állt az ifjúság különböző politikai mozgalmával (hippimozgalom, beatmozgalom, új baloldal). Nálunk a hatvanas években egy nem politikus, de közérzeti kontraverziója folytán politikai lehetőséget is magában rejtő, elsősorban a zenére (beat) koncentrált mozgalom fejlődött ki.”¹¹

Ezt a közérzetet fogalmazta meg Kőbányai János is: „A beat legfontosabb vonzereje, hogy vad, anarchisztikus érzékisége és a hozzákapcsolódó zenehallgatási módok szertartás-jellege azokat a fiatalokat szervezi maga köré, akik elégedetlenek a munkamegosztásban elfoglalt helyükkel.”¹² A beat egyszerű, őszinte világa mágnesként vonzotta az „apákban” csalódott „fiúkat”, ez volt az a közeg, amelyben kortársaival fesztelenül és ellenőrizetlenül együtt

lehetett. Mindez vagy közvetlenül – egy-egy zenekarhoz kapcsolódva –, vagy közvetve kötötte össze a beatet a klubokkal.

A társadalmi konszenzus az évtized közepe felé új színekkel gazdagodott. A gazdaság korábban kialakult struktúrája és mechanizmusa nehézkessé vált, s ezért a már 53-ban jelentkező, de 1957-ben félretett reformgondolat ismét teret nyert. A megpezsdült társadalmi közélet és közgondolkodás nyomán az évtized második fele a reform jegyében telik el. „Bár igen eltérő módon és intenzitással, szinte valamennyi szocialista országban megfogalmazódott a társadalmi-gazdasági és politikai mechanizmusok, intézményrendszerek átalakításának vagy legalábbis valamiféle korrekciójának az igénye... Örökkévalónak hitt politikai-ideológiai axiómák, rendíthetetlennek vélt elképzelések, változatlanok gondolt konstrukciók, mozdulatlanok látszó értékek kerültek új megvilágításba és ehhez meg-megújuló gazdasági, politikai, kulturális, ideológiai viták szolgáltatták a 'fényt'.”¹³ Az aranykorként emlegetett hatvanas évek azonban az egész világon egy kivételesen kiegyensúlyozott korszak volt, amely több tényező szerencsés egybejárásaként jöhetett létre.

Hazánkban e korszak csúcspontjaként 1968-ban bevezették az új gazdasági mechanizmust, amely – szándéka szerint – szabadabb gazdasági mozgást, terv és piac kiegyensúlyozottabb viszonyát tette volna lehetővé. „Vitathatatlan tény azonban, hogy a konzervatív erőknek sikerült elodáznia néhány fontos lépést, például az intézményrendszer átépítését...”¹⁴ Így a már eleve „beépített fékekkel” ellátott reform kevés eséllyel indulhatott útjára. Működnek tehát azok az ösztönös védekező reflexek, amelyek a politikai intézményrendszer 1950-től kialakult struktúrájában gyökereznek. Ezek a reflexek áthatják a társadalom minden szféráját, s erős – ha nem is mindig tudatos – hatást gyakorolnak a közösségi-kulturális mozgalmakra is. Ez az ösztönös irányítási-egyenmősítési reflex indította el a KISZ-vezetőképítés alapelveire épülő klubvezető-képzést és a Kiváló-pályázatot.

A hatvanas évekre tehát az a kettősség érvényes, amelyben jól láthatóan dinamikus fejlődés indul el a társadalmi közéletben, a társadalomtudományokban. Itt elsősorban a közgazdaságra, a szociológiára gondolhatunk. A látható, s kétségtől progresszív felszín alatt azonban – mint ezt a későbbi évek bizonyítják – hatékonyan működik a politika fékrendszere.

2. A hetvenes évek

*„Az új mechanizmus kulcsembere voltam,
és most itt végzem, egy presszóban – holtan”
(Bereményi Géza)*

A hatvanas évek zárszava 1972-ben hangzik el, amikor is az MSZMP KB novemberi ülésén Kádár János értékeli: „az a kényszerű – de egyébként helyes – fordulat és változtatás, amit sok mindenben végre kellett hajtaniunk 1957 elején, megnyitotta az utat bizonyos nemkívánatos kispolgári és jobboldali jelenségeknek is... Csak ilyen fordulat után és árán lehetett azt az alapvetően normális helyzetet megteremteni, amelyben a párt vezeti a népet a szocializmus útján.”¹⁵ És végül a 68-as reform minősítése: „Az új gazdasági mechanizmus nálunk jobb, hatékonyabb eszköz, mint a régi volt. De enélkül sem pusztultunk volna el.”¹⁶

Bár 1972-t a hatvanas évek zárszavának értékeltem, nem mond ennek ellent, hogy a hetvenes évtized központosító, bürokratizáló, paternalista politikája korábban érzékelhető. Nem tudhatjuk, hogy a 68-as nyugati diákmozgalmak nyomán a hatalom mennyire vetette „vigyázó szemét” Párizsra. Csak hipotézis lehet, hogy – felerősödve a „prágai tavasszal” – „berántotta” a védekező reflexeket. Talán így komolyabb összefüggésbe kerül a Vitányi Iván által a Vitairat-ban jelzett „mozgalmakban rejlő politikai lehetőség”. Mindenesetre tény, hogy a hatvanas évek végétől igen intenzív ifjúságpolitika vette kezdetét. A párt 1970-es határozata után 1971-ben megszületett az ifjúsági törvény, majd az ifjúsági parlamentek rendszere.

A párthatározat sürgeti a fiatalok szabadidős tevékenységéhez a feltételek javítását, ám aggasztónak találja, hogy „ahol már működnek ilyenek, ott is sokszor elmarad a helyes irányú befolyásolás... és politikai szempontból sem mindenütt megnyugtató a vezetésük”.¹⁷ A határozat nyomán gyors egymásutánban követték egymást az események. létrejön az OIOT, majd 1972-ben megjelenik a klubos irányelv és a kulturális-turisztikai kedvezményrendszer, amelynek felhasználását egy alapvetően diszkriminatív elv szabályozta. Ezeket ugyanis csak KISZ-szervezetek és ifjúsági klubok igényelheték. Mivel ezzel egyidőben a klubokat is nyilvántartásba vették, így tehát az állami kedvezményeket csak az állam által elfogadott, ellenőrzött szervezetek vehették igénybe. Mindezek pedig a magyar ifjúságnak kb. egyharmadát, de legfeljebb felét jelentették!

1972-vel tehát kialakult egy olyan paternalista ifjúságpolitika, amelyben az állam hajlandó anyagi támogatást adni, cserébe viszont ellenőrzése és irányítása alá von minden létező közösségi mozgalmat. Teszi mindezt olyan gazdasági helyzetben, amikor még nem veszünk tudomást a „lefejezett reform” következményeiről. „Többet vásároltunk, szállodák sorával gazdagodtunk, hidakat korszerűsítettünk... A fűtő- és nyersanyagok, a fejlett technika világpiaci áremelkedése ráfizetéssé tette kereskedelmünket. Eleinte mintha nem érzékeltük volna e változásokat... 1974-ben, amikor külkereskedelmi ráfizetésünk először volt igazán nagymérvű, 15%-os általános munkás béremelésre került sor.”¹⁸ Ez volt az osztályharcos válasz a differenciálódó egyéni jövedelmekre, amelyek – különösen a „második gazdaság” erőteljes növekedése miatt – fokozódó életszínvonalat tett lehetővé, és az értelmiség 68-as illúzióira.

A klubmozgalomnak a központi „injekció” néhány évig fejlődést eredményezett, még ah ez jobbára csak helyiségeket jelentett is. A kétarcú – támogató, de ellenőrző – politika azonban a beat-mozgalomból és az amatőr-színházból már sikerrel változtatott üzletet és produkciót. A korábbi beatünnepek a zenekarokkal „együtt lélegző, jelenlétükkel és reagálásaikkal irányító közönséggel együtt jön létre... Együtt énekelnek, s az egymáshoz húzódás a beat hőskorszakában még át is tör a közösséggé válás illúzióját.”¹⁹ A hetvenes évek elejére a beat iparaggá válik, a fejlődő zenei technika már egyébként sem fér be a kis klubokba, csak koncerttermekbe, sportcsarnokokba. Terepe egyre inkább a tömegkommunikáció lett, s így elveszett a személyes kontaktus lehetősége. A mozgalom 20-25 nagy öregje még utoljára – 1973 őszén – egy félig lebontott óbudai zsinagógában, a szájhagyomány útján szerveződő többeszes közönség előtt „búcsútiszteletet adott a magyar beatnak. A koncert után nem sokkal a mozgalom is megtört.”²⁰

Hasonló utat járt be a 60-as évek vége felé felerősödő amatőr-színház is. Érzékletesen írja le Száz János az 1976-os kazincbarcikai fesztivált, ahol „átütő erejű, a mozgalmat megújítani képes új előadással nem találkozhattunk. Ekkor döbbsentünk rá, éppen a Kőműves Kelemen megnézése során, hogy a mozgalom nagy korszaka két évvel ezelőtt véget ért. S az előadás végén Kelemennel együtt mi is álltunk, önmagunkat kismizve... Tudtuk, hogy valami véget ért, és ki vagyunk fosztva.”²¹

A hetvenes évek közepére tehát több minden tisztázódott: az ifjúság közösségi-kulturális mozgalmi intézményesülve integrálódtak a társadalmi struktúrába, eredeti szándékai, tartalmi e folyamatban kilúgozódtak, s formává merevedve – hanglemez, produkció avagy klubhelyiségként – maradtak fenn.

Egy valami azonban csak 1979-ben tisztázódott: a magyar gazdaság vészhelyzete. „A veszteségek a zord világgazdasági közegben, a váltóállítás késedelmei mellett hatalmasra duzzadtak. Tíz év alatt nagyjából egy év során megtermelhető nemzeti jövedelem értéke veszett el... vagyis a második világháborúban bekövetkezett rettentő háborús pusztítás veszteségeivel volt nagyjából egyenértékű... akkora értéktől estünk el...”²²

3. A nyolcvanas évek

„Semmi nem kell, nem kell!”
(Nagy Ferő)

1979 – mint a felismerés éve – egyúttal bevezető is évtizedünkbe. Az akkor, vagy még előbb elinduló folyamatok máig élőjelenségeket termeltek. A gazdasági regresszió társadalmi feszültségekkel jár(t) együtt, amelyek a „szélárnyékos” hetvenes években gyökereztek. Különösen éles konfliktushelyzeteket teremtettek az ifjúság életében, mert értékeit kisajátították, központi értékke alakították, közösségeit formalizálták.

A nyolcvanas évek ezek mellet alapvető egzisztenciális gondokat is jelentenek, hiszen a fiatalok jövedelme messze elmarad az idősekétől, nem is szólva a vásárlóértékről. A gyermekvállalás fokozódó anyagi terhe mellett szinte elérhetetlen távolságba viszi az önálló és emberi minőségű lakás megszerzését. Így jöhetett létre az a furcsa és tragikus helyzet, hogy nem a fiatalok gondoskodnak az öregekről, hanem a szülők támogatják továbbra is gyerekeiket.

Az egzisztenciális kényszerekkel párosul a társadalom értékválsága, s a kettő együtt perspektíva-vesztést eredményez. Nincs az egyén számára jövőkép, nincs mire igent mondani – a tagadás marad. Tagadni mindent: családot, munkát, szerelmet – végül önmagát. Az út zsákutca, de a különféle deviáns magatartások legalább a pillanat feloldódását megadják.

A 70-es évek közepétől emelkedő devianciák évtizedünkre ijesztő arányokat értek el. Míg 1972-ben 74 ezer veszélyeztetett fiatalról tudtunk, 1984-re számuk meghaladta a 120 ezret,²³ s csak 1980-82 között 28,3%-os (!) volt növekedése.²⁴ S ez az ütem a devianciák többi formájára is jellemző. Rendkívül veszélyes „menekülési forma” a narkómánia, s bár pontos adatok erről nem állnak rendelkezésünkre, valószínű, hogy a kb. 30 ezer hazai kábítószer-fogyasztó zöme is fiatal. Fontos megjegyezni, hogy a társadalmi beilleszkedési zavarok jelensége a társadalom hátrányos helyzetű rétegeiben gyakoribb.

A fiatalokkal foglalkozó intézmények fokozódó funkciózavarokkal küzdenek. Sem az iskola, sem a KISZ nem tudja a „kizökent időt” helyre billenteni. Mára ismét csak az utólagos diagnosztizálás maradt. Ebben a társadalmi helyzetben igen jellegzetes intézményi reagálás az ÁIB 77-es irányelveinek csöndes eltörlése. Ennyire tellett...

A fokozódó társadalmi-gazdasági válság a politikai intézményrendszert azonban ismét engedményekre kényszerítette. A választások többes jelölése, a vállalati tanácsok létrehozása, a helyi társadalmak fokozódó aktivizálódása azt mutatják, van kiút: a társadalom demokratikus működtetése, az autonóm cselekvés, az önkormányzat joga.

IV. Befejezés – összegzés és perspektíva

A magyar társadalom fejlődését valamennyi szférájában a szerves fejlődés jellemezte. Ennek oka az a megkésett fejlődés, amely a nyugat-európai országokhoz képest perifériális helyzetet eredményezett. Az ún. centrum-országok szerves fejlődéséhez képest Magyarország későn, s akkor is erőteljesen indult el a XIX. század utolsó harmadában a kapitalizálódás útján. Ennek lett eredménye az Erdei Ferenc által leírt „kettős társadalom”, amelyben az egyik struktúrát a feudalizmus fennmaradt elemei – a földesúr-jobbágy viszony –, a másikat a még „vékony” burzsoázia és a lassan kialakuló munkásság jelentette. A kettő nem állt szerves egységgé össze, s így egy sajátos feudálkapitalista társadalmat és gazdaságot eredményezett. (Csak a feudális gondolkodásmód erejét érzékeltetvén jegyzem meg, hogy annak néhány elemét – a személyi kapcsolatok meghatározó szerepét és a paternalista „alattvalói” szerepet – a mai társadalom visszahúzó politikai elemeként érzékelhetjük.)²⁵

1945 után új politikai helyzetben állt a magyar társadalom előtt a szerves fejlődés lehetősége. A koalíciós évek pluralizmusa, amely minden szférára jellemző volt, sokszínű társadalmi-gazdasági-kulturális életet eredményezett. A proletárdiktatúra elindulásával

azonban a Bogár László által „történelmi kihívás”-nak nevezett dilemmával kerültek szembe. Vagyis: „mi a teendő akkor, ha fejletlen termelőerőkkel rendelkező országokban lehet és kell létrehozni fejlett termelési viszonyokat. A politikai mechanizmusok az erőltetett ütemű növekedésben látták a dilemma megoldását, vagyis erőszakosan beavatkoztak a társadalmi fejlődés folyamatába.”²⁶ Ez a korai „túltársadalmasítás” egyszerre és nagy erővel játszódott le, s így a szerves fejlődés lehetősége ismét elveszett.

Az 56 utáni „nyitás” beengedett egy olyan kulturális áramlatot – a beatet –, amelynek értékrendje, tartalma megfelelt egyrészt annak a szándéknak, hogy a magyar társadalomban is korrigálni kell az előző évtized értékrendjét; másrészt adekvát volt az ifjúság életkori, érdeklődési, viselkedési sajátosságaival. Ennek nyomán a beat hazai úttörői magyarul megszólalva a magyar fiatalok életérzéseit tükrözték vissza. Ezek tették lehetővé, hogy viharos gyorsasággal elterjedjen, és ezzel indult el – *szerves módon* – egy új ifjúsági kultúra.

A lendület azonban a 70-es évek elején megtört. Az állam ugyanis régi reflexei alapján ismét egy voluntarista fejlesztést indított el 1964-ben, majd 1972-től ismét a központosítás következményeit szenvedjük. Ez utóbbi folyamat 1979-ben zárult, amikor az állam még a KISZ kezéből i(!) kivette az ifjúsági házakat, klubokat. Az ÁIB-irányelv megszűnése e folyamaton már lényegesen nem változtatott. Láthatjuk tehát, hogy a magyar társadalom régi kísérő jelensége a szerves-szervetlen fejlődés alternatívája. Ennek tünetei láthatók az ifjúsági klubmozgalom történetén is.

A mozgalmak fejlődésének konfliktusai azonban még egy sajátos jelenségre hívják fel figyelmünket. Ez pedig az ifjúság közösségi-kulturális cselekvéseinek alakváltozásai. A beatmozgalom zenei mozgalomként indult, de közvetve társadalomkritikai tartalma is volt. Ezzel szinkronban alakult a klubmozgalom, amelynek egyrésze személyesen is közel maradt a beathez, más része némileg eltávolodva csak értékeit tartotta meg. A mozgalom azonban „kitermelte” azokat a fiatalokat, akiknek a klub nem volt megfelelő önkifejezési forma, cselekvési, közlési lehetőség. 1968 körül kezdett felfelé ívelni az amatőrszínjátszó mozgalom, s tartotta minőségét a 70-es évek közepéig. E szakaszban jelentkezik a folklórmozgalom a táncházak tömegével, s tart mintegy az évtized végéig. Tehát mozgalmak hullámhegyei-hullámvölgyei követik egymást. Mivel magyarázható ez?

Egyik okának azt látom, hogy a mozgalmak társadalomba való integrálása elől a fiatalok egy absztraktabb közlésmódbba „menekültek”. Az ifjúsági klubok verbális kommunikációja ellenőrizhető volt. A színjátszás áttételesebb, intellektuálisabb közlésmódját pedig már csak a tánc végsőkéig elvonatkoztatott jelrendszere tudta felülmúlni.

Túlzás lenne azonban csak ezzel érvelni. A klubmozgalom az érzékenyebb, aktívabb fiatalokat tömörítette, s ezzel segített „kiválasztani” intellektuálisabb és tehetségesebb fiatalokat a színjátszás számára. A 70-es évek elején pedig az egyéni és nemzeti identitás keresése nyomán robbant be a táncház-mozgalom. Egyén és közösség egymásra találásának egy új formája jelent meg.

Azt mondhatjuk tehát, hogy új értékek megjelentetése, felerősödése, valamint az „önvédelmi” alakváltozás együtt eredményezte a mozgalmak egymásra épülését. Ennek „tanulása”, hogy az ifjúság a demokrácia elemi szintjén is „megszüli” a maga közösségi-kulturális mozgalmait, ám nem tudhatjuk pontosan mikor, mit. Helyettük, számukra azonban nem szabad/érdemes központi mozgalmat adni. S ha megszüli, azzal „csak” annyit tegyen egy társadalom: hagyja virágozni, segítse méltó helyét elfoglalni a társadalmi-kulturális szerkezetben.

E tanulság már a lehetséges perspektíva felé mutat, és az ifjúsági klubmozgalom perspektívája is ebben a gondolati körben keresendő. Ha észrevesszük az utóbbi évek – időnként konfliktusos – népfőiskolai, egyesülési kezdeményezéseit, akkor látnunk kell, hogy a megújulás nem valamiféle új szaktevékenységben közelít (mint pl. színjátszás, néptánc), hanem az autonóm állampolgár teljes személyiségének aktivizálódása felől közelít. Ebben a

megújulási folyamatban szintér maradhatna a klub is, de jelenlegi intézményi irányításánál és a jogi önállóság hiányánál fogva nem fog vonzereje nőni.

A klubmozgalom perspektíváját tehát a teljes autonómia, a demokratikus közösségi lét jelenti. Ez esetben azonban már nem is lényeges: klubnak, egyesületnek vagy másnak hívják.

1. tábla
A művelődési otthonokban működő ifjúsági klubok és klubtagok számának alakulása a fenntartó szervek szerint (1970–1983)

	1973			1974			1975			1976		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g	
Tanácsi	2208	35 ⁺	76969	2416	36	86368	2500	34	84265	2489	34	84112
Szakszervezeti	310	64	19894	309	58	17968	325	61	19870	337	62	20788
Egyéb	43	73	3127	57	226	12871	63	53	3345	103	101	10392
Összesen:	2561	39	99990	2782	42	117207	2888	37	107480	2929	39	115292

	1977			1978			1979			1980		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g	
Tanácsi	2433	33	80229	2481	32	80500	2283	30	68359	2054	29	59478
Szakszervezeti	337	56	18897	318	59	18785	271	54	14552	233	57	13287
Egyéb	104	125	12967	119	123	14655	110	132	14532	92	129	11859
Összesen:	2874	39	112093	2918	39	113940	2664	37	97443	2379	36	84624

	1981			1982			1983			Átlag taglétszám összesen		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g				
Tanácsi	2088	30	61657	2044	30	61605	2013	29	59686			32
Szakszervezeti	241	45	10770	224	50	11285	240	47	11374			56
Egyéb	91	135	12293	82	153	12564	70	191	13391			131
Összesen:	2420	35	84720	2350	36	85454	2323	36	84451			38

+ Ezek a számok az átlag taglétszámot jelölik!

2. tábla
A művelődési otthonokban működő ifjúsági klubok és klubtagok

fenntartó szervek szerint (1973–1983)	1973			1974			1975			1976		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g	
Budapest	104	145 ⁺	15142	199	143	28529	187	87	16333	209	96	20120
Városok	522	44	23060	543	46	25048	572	48	27719	593	57	33591
Községek	1935	32	61790	2040	31	63630	2129	30	63428	2127	29	61580
Összesen:	2561	39	99990	2782	42	117207	2888	37	107480	2929	39	115292

	1977			1978			1979			1980		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g	
Budapest	198	91	18112	228	77	17618	148	72	10672	165	71	11670
Városok	596	59	35396	622	63	39097	596	57	34128	534	53	28396
Községek	2080	28	58585	2068	28	57223	1920	27	52643	1680	27	44558
Összesen:	2874	39	112093	2918	39	113940	2664	37	97443	2379	36	84624

	1981			1982			1983			Átlag taglétszám összesen		
	Klub	T a g		Klub	T a g		Klub	T a g				
Budapest	172	61	10438	141	64	9035	154	62	9527			85
Városok	510	56	28484	514	58	29593	681	49	33639			54
Községek	1738	26	45798	1725	27	46826	1488	28	41825			28
Összesen:	2420	35	84720	2350	36	85454	2323	36	84451			38

+ Ezek a számok az átlag taglétszámot jelölik!

J e g y z e t e k

- ¹ A pontos nyilvántartás hiánya miatt e számok csak becslésértékűek.
- ² A továbbiakban az itt nyilvántartott klubok adatait használom.
- ³ Néhány az ismertek közül:
1. 1982. IX. 29.: Kis klub – nagy klub címmel a Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Intézet rendezett kerekasztal-beszélgetést helyi és fővárosi szakemberekkel.
 2. 1983. II. 4-5.: Fórum a diák-közművelődésről, Budapest, KISZ KB
 3. 1984. IV. 15-18.: Országos Klubos Vitatábor, Szolnok, KISZ KB
 4. 1984. VI. 1-3.: Ifjúsági klubvezetők országos találkozója, Nyíregyháza, KISZ KB – MM.
- A felsorolt eseményekről beszámolt a KLUBÉLET c. Csongrád megyei periodika 4., 9., 10. és 11. száma. (Kiad. a Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja, 1982-1986.)
- ⁴ Földiák András: A klubmozgalom útjai, lehetőségei.
In: Két tanulmány az ifjúsági klubmozgalomról. Népművelési Intézet, Bp. 1977.
- ⁵ Erre vonatkozóan lásd: H. Sas Judit: A magyar népművelés története 1920-1948. Bp. Tankönyvkiadó, 1965.; Kiss Jenő: Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között. Népművelési Értesítő, 1963/3-4. sz.; Sztarmay Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945-1949. Kultúra és Közösség, 1977/1. sz.
- ⁶ Földiák András i. m. 102. o. és Diósi Pál: Klubtanulmány. Csoportképződési esélyek a formálisan szervezett ifjúsági klubokban. Múzsák Közművelődési Kiadó, é. n.
- ⁷ Lengyel Zsuzsa – Csepeli György: Klubszervezés és csoportlélektan.
In: Klub volt, klub nem volt. Szerk.: Diósi Pál. (Klubvezetők kiskönyvtára 26.) Múzsák, é. n. 224. o.
- ⁸ Országos akció az ifjúsági klubokért. Népművelés, 1973/8. sz.
- ⁹ Diósi Pál: Klubtanulmány – i. m. 7. o.
- ¹⁰ Szász János: Huszonnyolc ifjúsági klub szociológiai vizsgálatának főbb tapasztalatai.
In: Két tanulmány... i. m. 13. o.
- ¹¹ Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről. Budapest, Gondolat, 1983. 97-98. o.
- ¹² Kőbányai János: Beatünnep. In: Beatünnep után. Gondolat, Budapest, 1986. 33. o.
- ¹³ Bogár László: A fejlődés ára. Gazdasági nehézségeink főbb okainak történeti aspektusa. (Időszerű közgazdasági kérdések.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 75-76. o.
- ¹⁴ I. m. 77-78. o.
- ¹⁵ I. m. 88. o.
- ¹⁶ U. o.
- ¹⁷ A központi bizottság állásfoglalása ifjúságpolitikai kérdésekben. (1970. II. 18-19.)
In: Közoktatás- és művelődéspolitikai. Dokumentumgyűjtemény. Tankönyvkiadó, Bp. 1980. 159. o.
- ¹⁸ Berend T. Iván: Felzárkózás vagy lemaradás?
In: Szocializmus és reform. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 134. o.
- ¹⁹ Kőbányai János i. m. 34., 36. o.
- ²⁰ I. m. 41. o.
- ²¹ Szász János: A közösségi értékek születésének forrásánál. A klubmozgalomtól az egyesületekig. Ifjúsági Szemle 1986/5. sz. 55. o.
- ²² Berend T. Iván i. m. 135-136. o.
- ²³ Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Kossuth, 1986. 14. o.
- ²⁴ I. m. 49. o.
- ²⁵ Kulcsár Kálmán: A modernizáció fogalma és helye a közép-kelet-európai fejlődésben.
In: A modernizáció és a magyar társadalom. Tanulmányok (Elvek és utak) Kossuth, Bp. 1986. 47-48. o.
- ²⁶ Bogár László i. m. 11. o.